

OSNOVNE KARAKTERISTIKE GEOPOLITIČKOG POLOŽAJA BALKANA

CHARACTERISATION OF THE GEOPOLITICAL SITUATION OF THE BALKANS

Džemal Najetović, Pravni fakultet, Univerzitet u Travniku, BiH

SAŽETAK

Geopolitički položaj Balkana proizilazi iz njegovog položaja u Evropi, na južnoevropskom vojištu i u Sredozemlju. Od tri velika poluostrva, Male Azije, Balkanskog i Apeninskog, koja daju karakteristična obilježja južnoevropskom vojištu, Balkan zauzima njegovo centralno i najvažnije mjesto. On se sa Malom Azijom i Bliskim istokom nalazi na spoju kontinenta starog svijeta – Evrope, Azije i Afrike. Najkraći kopneni prilaz iz Evrope ka tom važnom međukontinentalnom spoju vodi preko Balkana. On je iz tih razloga važan element strategijskog saobraćajnog čvorišta između Evrope, Azije i Afrike, u ovom dijelu gdje se oni međusobno najviše približavaju. Iz ranijih vremenskih razdoblja, a posebno iz ranijih ratova, poznat je povezujući položaj Balkana, ne samo u okviru geografskog prostora koji danas uključujemo u južnu Evropu, već znatno šire. Nadiranje Persijanaca i Turaka sa istoka u Evropu i krstaša iz Evrope na istok, kao i nadiranja Nijemaca prema istoku pod parolom „Drang nash Osten“ („Prodor na istok“), su primjeri za to.

Key words: geopolitical position, Balkan.

Ključne riječi: geopolitički položaj, Balkan.

ABSTRACT

The geopolitical situation of the Balkans stems from its position in Europe, the Southern European theater of operations in the Mediterranean. Of the three large peninsula, Asia Minor, the Balkan and Apennine, which give the characteristic features of Southern European theater of operations, the Balkans occupies its central and most important place. He is with Asia Minor and the Middle East is at the junction of the old world continents - Europe, Asia and Africa. The shortest land access from Europe to this important intercontinental connection is through the Balkans. It is for these reasons that an important element of the strategic traffic hub between Europe, Asia and Africa, in the area where they are approaching each other the most. From earlier periods, especially from previous wars, is known for connecting the Balkans', not only within the geographical area which today include in southern Europe, but much wider. Onrush Persians and Turks from the East to Europe and cruisers from Europe to the East, as well as the Germans invaded the east under the slogan "Drang nash Osten" ("Penetrating the East"), are examples of this.

UVOD

Imajući u vidu da je navedeni spoj tri kontinenta starog svijeta i danas veoma značajan, ne samo po svom geografskom položaju, već i po mnogim privrednim, saobraćajnim, političkim, vojnim i drugim funkcijama, stvarnostima i perspektivama,

geopolitički položaj Balkana, a tim i svih balkanskih država, dobija još više u značaju i postaje osjetljiv naročito na razne pritiske ekonomske, političke, vojne i druge prirode, pa i na lokalne ratove. Pri tome treba imati na umu da je to najkraći prilaz iz industrijski razvijenijeg dijela svijeta – zapadne i srednje Evrope, koji je ujedno u energetici siromašan, prema Bliskom istoku, naftom bogatom ali nerazvijenom dijelu svijeta. Iz toga se može izvući zaključak da u prostoru južnoevropskog vojišta Balkan ima ključni geopolitički položaj. Teško je pronaći mogućnost planiranja i realizacije ma kakvih ratnih dejstava na tom vojištu, a da se pri tome ne uzme u obzir Balkan i mogući uticaji njegovog ratnog potencijala. Zbog toga su prijateljstvo, miroljubiva i dobrususjedna saradnja država ova tri poluostrva, a posebno balkanskih država, od neprocjenjivog značaja za očuvanje mira u ovom dijelu svijeta.

OSNOVNE GEOPOLITIČKE KARAKTERISTIKE BALKANA

Osnovne vojno-geografske karakteristike Balkana

Pri procjeni geopolitičkog položaja Balkana treba uvažavati i slijedeće vojno-geografske karakteristike.

1) Centralni dio Balkana obuhvata prostor Kraljevo – Priština – Skoplje – Sofija. To je i centralni balkanski manevarski prostor, sa značajnim komunikacijskim čvorištima. Iz njega se komunikacije i prohodne zone zrakasto razilaze u sve dijelove ovog poluostrva. Ovaj dio Balkana imao je presudnu ulogu u prošlosti u pogledu širenja moći i uticaja ne samo na poluostrvu, već i znatno šire. Zbog toga su i sve vojske ili veće grupacije OS koje su dejstvovale na Balkanu ili preko njega prvenstveno nastojale da ovladavaju ovim prostorom, da se na njemu učvrste, odnosno da protivniku onemoguće pristup u njega.

2) Moravsko-varždarska dolina na poluostrvu čini centralnu i najvažniju prirodnu prohodnu zonu meridijanskog smjera između panonskog i egejskog geografskog prostora. Na sjevernom ulazu u ovu prohodnu zonu nalazi se Beograd, kao sjeverna kapija Balkana, što pojačava značaj moravsko-varždarske doline. Paralelna prohodna zona koja vodi od doline Kolubare preko Ibarske klisure, Kosova polja, Kačaničke klisure, Pologa i Kičevske kotline ka Pelagoniji i dalje Atini pojačava kapacitet centralne prohodne zone Balkana i povećava značaj položaja država kroz koje prolazi.

3) Sjeverozapadni dio Balkana, između Save i Jadranskog mora, pripada Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i Srbiji. Od svih balkanskih država samo Slovenija i Hrvatska imaju kopneni dodir sa zapadnom polovinom Evrope. Sličan položaj na Balkanu imaju Bugarska, evropski dio Turske, BJR Makedonija, Grčka i Albanija na istočnom, kontinentalnom, dijelu evropskog ratišta radi onemogućavanja i izbijanja na najosjetljivije područje akvatorije Sredozemnog mora: Otrantska vrata i Sicilijanski prolaz.

4) Hrvatskoj, Srbiji i Bosni i Hercegovini, pripada prirodni najveći i jedini otvor Balkana prema srednjoj Evropi. Njega čini južni dio Panonske nizije. Njegova širina iznosi oko 500 km. Već od linije Sava – Dunav, ka unutrašnjosti, ovaj otvor postepeno prelazi u nekoliko uskih ulaza koji, idući u unutrašnjost Balkana, postaju sve užji, a neki se i potpuno gube. Među tim ulazima ističu se: moravsko-varždarski, bosansko-neretljanski, vrbaski, unski, pokupsko-delnički i ljubljansko-postojnski.

5) Od 12 važnijih ulaza na Balkansko poluostrvo, Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Srbiji pripada sedam: Postojnska vrata, Delnička vrata, Ravni kotari, dolina Neretve, Beograd, dolina Bosne i širi rejon Zagreba (Pounje i Pokupje). Ostalih pet ulaza: albansko primorje, Atika, Solunsko polje, turski moreuzi, Fokpanska vrata

nalaze se na prostoru ostalih pet balkanskih država.

Osnovne fizičko-geografske karakteristike Balkana i Bosne i Hercegovine

Naprijed navedene vojno-geografske karakteristike Balkana ukazuju na to da balkanske države imaju važan i u sigurnosnom pogledu osjetljiv geopolitički i geostrategijski položaj. Iz toga proizilaze potrebe pretvaranja ovog prostora u zonu mira i dobrosusjedskih odnosa, uz paralelno i stalno jačanje evropske odbrambene moći. Balkan nije nevažna geopolitička cjelina. Smješten je na srednjoj geografskoj širini i podložan uticaju raznih tipova klimatskih uslova. Srednje dnevne temperature u ljetno doba kreću se od 21,1 do 32,2 °C sa hladnijom temperaturom na planinama. On zahvata II dio Evrope, između Crnog, Mramornog, Egejskog, Sredozemnog, Jonskog i Jadranskog mora. Za sjeverenu granicu uzima se linija Dubav – Sava – Kupa – Krka – Vipava - sjeverna ivica Tršćanskog zaliva. Osim kontinentalnog kopna, Balkanu pripadaju i mnoga ostrva u priobalnim morima. Balkansko poluostrvo ranije se nazivalo Ilirsko, Grčko, Rimsko, Vizantijsko i evropska Turska. Površina Balkana iznosi 520.000 km² ili 6% površine Evrope. Širina na pravcu Varna – Trst iznosi 1.300 km, a na liniji Istanbul – Valona 800 km. Dužina Smederevo – Solun 480 km, a Beograd – rt. Tenaron 950 km. Svojim geografskim položajem Balkan spaja Evropu sa Azijom, od koje je odvojen moreuzima Bosforom i Dardanelima. Od Apeninskog poluostrva udaljen je (na pravcu Bari – Herceg Novi) 200 km, a od sjeverne Afrike (Krit – Darna) 350 km.

Obale

Obale Balkana duge su 9.300 km. Različita im je razruđenost i pristupačnost. U Jadranskom i Jonskom moru pretežno su visoke i strme. Veze obale sa unutrašnjosti Balkana su slabe. Najbolji su prolazi

dolinama rijeka Neretva, Vardar, Struma, Marica i Dunav. U Egejskom moru svi plovni putevi, između grčkih i turskih obala, kanalisani su između mnogobrojnih ostrva.

Reljef

Balkan nema jedinstven planinski sistem. Pripadaju mu četiri planinska sistema: Dinarski, Šarsko-pindski, Balkanski i Rodopski.

Nizija

Na sjevernom rubu, južno od Save i Dunava, su Posavina, Podunavlje i Pomoravlje, a na istoku su Crnomorski pomorski pojas, Marička dolina i Trakijska nizija, na jugu Solunsko polje i Tesalija, a na zapadu Albanska primorska ravnica.

U unutrašnjosti su manje nizije i zaravni, po postanku i obliku najvećim dijelom kotline, a ima i manjih kraških polja, potpuno zatvorenih planinama. Riječne doline su, mahom uske, izuzev Save, Dunava, Morave i Marice.

Balkan je samo djelomično pošumljen. Veći šumski kompleksi nalaze se u unutrašnjosti. Uz obalu mora je makija, a dublje u primorskoj oblasti pretežno rastu bor i čempres. U unutrašnjosti u višim planinskim predjelima do 1.000 m visine susreću se grab i hrast, a iznad toga, najčešće, je bukva. Od 1.000 do 1.600 m n.v. su planinski pašnjaci.

Hidrografija

Balkan je bogat vodenim tokovima, izuzev Dinarskog primorja i Grčke. Vode pripadaju slivovima Crnog, Egejskog, Jonskog i Jadranskog mora. Najveći je Crnomorski sliv kome pripadaju Dunav i Sava.

Klima

Čitav Balkan nalazi se u sjevernom umjerenom klimatskom pojasu. Na sjeveru je otvoren prema Panonskoj niziji i Ruskoj ravnici, odakle dopiru hladni kontinentalni, odnosno, stepski uticaji. Na jugu Dinarske, Rodopske i Stara planina, sprječavaju prodiranje sredozemne klime dublje u unutrašnjost. Klimatski i vegetacijski uticaj Sredozemnog mora, vezani su samo uz uski primorski pojas, a dublje dopiru samo rijetkim dolinama rijeka.

Reljef

Reljef predstavlja izgled, konfiguracije tla. To je najznačajniji element nekog geografskog područja. Sporo se mijenja, pa za vojne potrebe čini najpostojanije orijentire. Reljef zemljišta, kao faktor oružane borbe (prostor), posebno se procjenjuje i proučava.

Bosna i Hercegovina ima izrazito brdsko-planinski reljef sa pretežno srednje-planinskim, a djelimično i visoko-planinskim zemljištem. Obuhvata najviši i najširi dio centralnog planinskog gorja. Glavni planinski lanci protežu se linijom sjeverozapad-jugoistok, u dužini od oko 400 km. Planine prema jugu su više i najčešće padaju strmo i terasasto, a prema sjeveru su niže i lagano se spuštaju, prelazeći postepeno u niziju Posavinu. Najviše planine dižu se linijom vododjelnice crnomorskog i jadranskog sliva. Glavna prirodna dolina, kojom vode glavne komunikacije je dolina rijeke Bosne, koja se preko Ivan sedla nastavlja dolinom rijeke Neretve i dijeli BiH na istočnu i zapadnu, na dva približno jednaka dijela. Prostor Bosne obohvata veće oblasti: istočna Bosna, centralna Bosna i Bosanska krajina, a prostor Hercegovine: zapadnu i istočnu Hercegovinu. U geomorfološkoj strukturi, BiH je veoma raznovrsna sa tri osnovne fizičko-geografske oblasti: izrazito kraška oblast, planinska-centralna oblast i nizija.

Visinsku zonu od 0 do 200 metara n.v. obuhvata 6.901 km² ili 13,5% teritorije BiH, od 200 do 500 metara n.v. 13.366 km² ili 26,14%, od 500 do 1000 metara n.v. 18.221 km² ili 25,64% i od 1.500 na više 1.550 km² ili 0,04% teritorije BiH. Prema tome, prostor iznad 200 metara n.v. čini 87% ukupne površine BiH. Prosječna nadmorska visina je 625 m.

Reljef BiH u cjelini pruža povoljne uslove i mogućnosti za razvoj, manevar i upotrebu oružanih snaga u ratnim uslovima i vođenje dugotrajnog rata. Geografsko-topografske osobine, 95% brdsko-planinsko zemljište, ispresijecano rijekama i klisurama i pošumljeno zemljište, ograničava upotrebu teže ratne tehnike. Korišćenjem ovih prirodnih osobina i uređenjem teritorije, povećavaju se ukupne prednosti u vođenju dugotrajne odbrane.

Klima

Klima BiH je uslovljena nadmorskom visinom, rasporedom planinskih masiva, riječnih tokova, pošumljenošću i vodenim akumulacijama. U sjevernom dijelu vlada umjereno-kontinentalna, na brdsko-planinskom kontinentalno-planinska, a u južnom primorska klima.

Zime su u BiH oštre. Prosječna temperatura zraka u januaru, u sjevernom području iznosi od -0,2 do -2 °C, na brdsko-planinskom od -0,3 do -7,4 °C, a minimalna temperatura kreće se ispod -19 °C (zabilježene su temperature i do 34 °C ispod nule).

Ljeta su topla i sunčana. Najtopliji mjeseci su juli i avgust, sa srednjom temperaturom od 21 do 25 °C, a maksimalno i preko 40 °C. Srednja godišnja temperatura iznosi za Sarajevo 9,6 °C, Zenicu 10,1 °C, itd.

Raspored padavina je različit u odnosu na godišnja doba i pojedine dijelove teritorije. Ima ih preko cijele godine, a najmanje u julu i avgustu. Najobilnije padavine su u proljeće i jesen i kreću se od 1.135 do 3.142 mm/m² u Hercegovini, na brdsko-

planinskom području preko 1.500 mm/m², a na sjevernom području od 1.000 do 1.250 mm/m².

Snježne padavine su obilne, posebno na visokim nadmorskim visinama. Snježni pokrivač u sjevernim predjelima zadržava se od 40 do 60 dana, a na brdsko-planinskom području i do 90 dana. Prosječna visina snježnog pokrivača iznosi od 30 do 40 cm.

Oblačnost je najveća u decembru i iznosi od 59% do 83%, a najmanja u julu i avgustu od 19% do 43%. U kotlinama su česte magle.

Hidrografija

Teritorija BiH bogata je vodama (rijeke, potoci, izvori, prirodna i vještačka jezera), ali sa neravnomjernim rasporedom, pri čemu je jugozapadni dio najsiromašniji vodom. Crnomorski sliv zahvata 70% teritorije, a jadranski 30%. Ukupna dužina vodotoka (preko 10 km) iznosi 9.000 km, od kojih mnogi predstavljaju značajne prirodne prepreke.

U vrijeme velikih padavina dolazi do naglog porasta vodostaja i plavljenja, posebno u donjim tokovima rijeka koje utiču u rijeku Savu.

Poplavama je ugroženo oko 1.400 km² zemljišta, a bujična područja zahvataju oko jedne četvrtine površine BiH.

Na brdsko-planinskom području nalaze se prirodna jezera sa pitkom vodom. Nivo vode kraških jezera u toku godine mijenja se, što zavisi od količine padavina.

Energetska snaga rijeka i protočnih jezera predstavlja solidan hidropotencijal i najznačajniji izvor električne energije.

Dvogodišnji projekt EU vrijedan 1,4 miliona eura usmjeren na proces reforme sektora voda u BiH, bit će finaliziran na današnjoj završnoj konferenciji CARDS projekta "Program upravljanja riječnim slivovima".

Pošumljenost

Po bogatstvu u šumama, BiH zauzima prvo mjesto na Balkanu, a u njoj je najbolje pošumljen prostor planinske centralne oblasti, gdje se, pored šume, nalaze i znatne površine pod pašnjacima. Razvijena je listopadna i četinarska vegetacija. Šume i šumsko zemljište zauzimaju oko 50% ukupne teritorije. Visoke šume čine 48%, niske 37%, a goleti 15% teritorije. U toku minolog rata i poslije, karakteristična je nekontrolisana sječa šume koja je uzrokovala pojavu brojnih klizišta. Za regeneraciju šuma u BiH, potrebno je 140 godina.

S aspekta ekonomskog, vojnog i ekološkog značaja, pošumljenost ima veliki značaj. Bogata šumska prostranstva planina u regiji osnova su za solidno poslovanje drvoprerađivačke industrije i sigurno sklanjanje i zaštitu stanovništva u ratu. Pored toga, šumska područja pružaju povoljne uslove za razvoj drvne industrije i izgradnju objekata za potrebe odbrane na licu mjesta.

Sa stanovišta vođenja odbrambenog rata, pošumljenost ima značajnu ulogu. Iskustva iz minulih ratova pokazuju da su šumska prostranstva planina bila sigurna zaštita za sklanjanje stanovništva i materijalnih dobara.

Flora je veoma raznovrsna sa pretežno listopadnom i četinarskom vegetacijom. U fauni su zastupljene, gotovo, sve srednjoevropske i sredozemne vrste. Na kopnu ima više vrsta ptica, sisara, gmizavaca, a rijeke i jezera su bogate ribom. Bogatstvo flore i faune značajno je za ishranu u najsloženijim uslovima rata.

Kraško područje je siromašno šumama i njegovo pošumljavanje ima izvanredan značaj sa stanovišta odbrane.

Šume, pećine, vrtače, uvale, kao i drugi prirodni objekti, nude povoljne uslove za primjenu mjera sklanjanja i zaštite ljudi i materijalnih dobara.

ZAKLJUČCI

Ekonomski održiv povratak prognanika ključ je opstanka multinacionalnih i multikulturnih društava, a posebno multietničke Bosne i Hercegovine kakvu poznaje njena historija.

Praksa je pokazala da antidemokratske snage mržnje i zla mogu osvojiti vlast, zatim, pozivajući se na suverenitet, vršiti teror nad dijelovima stanovništva osporavajući mu nacionalna, vjerska i druga prava, uključujući i pravo na život, a sve to opravdavati kao da su u pitanju unutrašnje stvari države. Od velikog je historijskog značaja što međunarodna zajednica uspostavlja praksu zaštite onih koji su drastično ugroženi primjenom sile od strane režima u vlastitoj državi.

Alternativa ovome je realističan pristup u težnjama da se razvojem demokratije na Balkanu stvaraju neophodne političke pretpostavke za sigurnosno organizovanje na način i u obimu koji neće izazivati sumnje i nepovjerenje, već doprinositi opštoj sigurnosti jednako za sve države i narode.

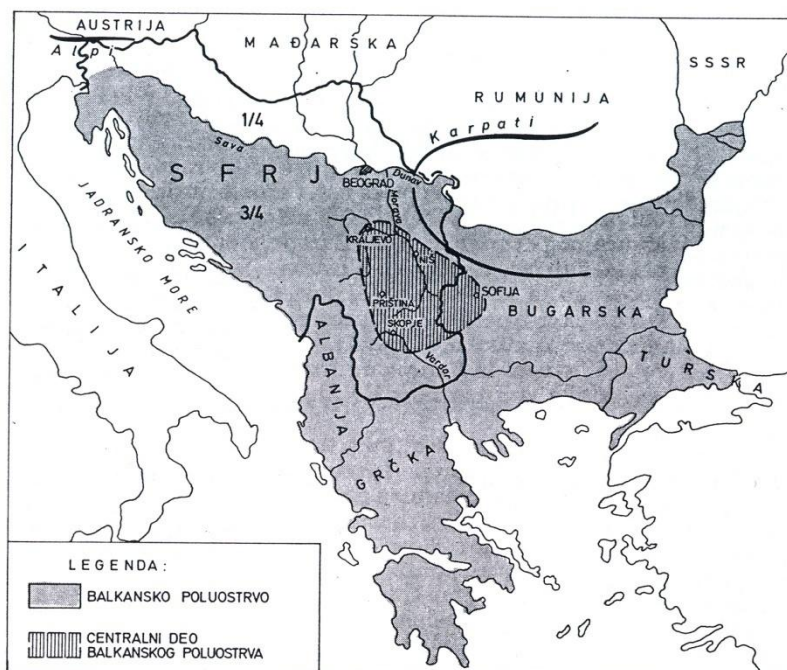
Svako ugrožavanje stabilnosti, sigurnosti i mira u Bosni i Hercegovini, dovodi u pitanje sigurnost, stabilnost i mir na cijelom Balkanu. Prema tome, odnos međunarodne zajednice, zatim, odnos susjeda kao i političkih faktora unutar Bosne i Hercegovine prema njenoj sigurnosti je, ustvari, odnos prema sigurnosti i stabilnosti Balkana i Evrope.

I, konačno, cijenimo da doprinos u pravcu afirmacije pozitivnih iskustava i tradicije zajedničkog života građana različitih nacija i vjera u Bosni i Hercegovini može najviše doprinjeti stabilnosti i sigurnosti na Balkanu. Zalagati ćemo se i doprinositi u

tom pravcu, jer smo svjesni da osporavanje pozitivnih iskustava i tradicije zajedničkog života u Bosni i Hercegovini grubo narušava stabilnost i sigurnost Balkana.

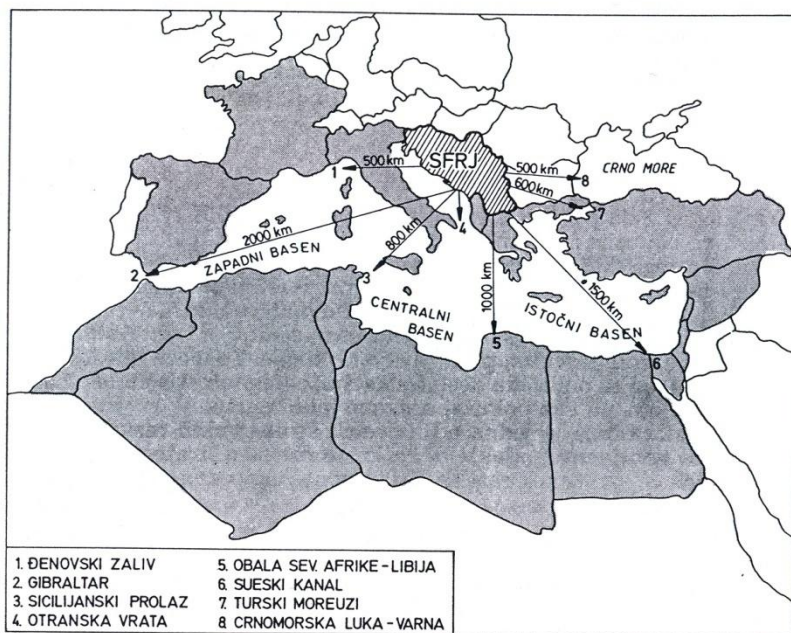
LITERATURA:

- [1] Enciklopedija Jugoslavije-Separat SR BiH, Zagreb, 1983.
- [2] Vojna enciklopedija, 1 – 11 (Beograd), 1958 – 1969.
- [3] Grupa autora Vojni leksikon, Vojnoizdavački Zavod, Beograd, 1981.
- [4] Grupa autora Nauka o odbrani, FMO, Sarajevo, 1999
- [5] Enciklopedija Jugoslavije, I – VIII (Zagreb), MCMLV – MCMLXXI.
- [6] Enciklopedija Leksikografskog zavoda, I – VII (Zagreb), 1997 – 1981.
- [7] Mala enciklopedija, Prosveta, I – II (Beograd), 1959.
- [8] Bosnia Country Handbook, Peace Stabilization Force (SFOR), Sarajevo, 1998.

Karta: Balkansko poluostrvo

Izvor: Grupa autora, Regionalna vojna geografija I, SSNO, Beograd, 1989., str. 26.

Karta: Položaj nekadašnje SFRJ u Sredozemlju

Izvor: Grupa autora, Regionalna vojna geografija I, SSNO, Beograd, 1989., str. 30.